

A NÁPOLYI FORRADALOMRÓL*

XVI. A NÁPOLYI NEMZETRŐL

A mi forradalmunk passzív forradalom volt, ezért csak egyetlenegy módon lehetett volna sikere: a közvélemény megnyerése által. Csakhogy a patrioták (köztársaságpártiak) és nép véleménye nem egyezett meg egymással: különböző elgondolásaik, különböző szokásaik, sőt két külön nyelvök volt. Az az idegensodálát, mely a királyság korában késleltette kultúránk kibontakozását, köztársaságunk kezdetén a szabadság megszilárdulásának legnagyobb akadályá lett. A nápolyi nemzet szinte két népből állott s közöttük időben két század, éghajlatban két hosszúsági fok volt a különbség. A műveltebb rész idegen példákon nevelkedett s ezért műveltsége különbözött attól, amelyre a nemzet egészének lett volna szükségé, s amelyet csak saját képességeinek kibontakozásától remélhettünk. Néhányan franciákká lettek, mások angolokká; akik pedig megmaradtak nápolyiaknak, s ezek voltak a legtöbben, műveletlenek maradtak. Így a kevesek műveltsége nem használhatott a nemzet egészének; a nemzet pedig, a maga részéről, szinte megvetette azt a műveltséget, mely nem volt hasznára s melyet nem értett.

Vincenzo Cuoco Saggio storico sulla rivoluzione napoletana del 1799 c. műve, amelyből szemelvényeket közlünk, az egész olasz történelmi irodalom egyik remekműve és kifejezője egyúttal annak a politikai gondolatnak, amelynek nagy előzményeit Vicónál vagy még korábban Machiavellinél találhatjuk meg. A mű 1802-ben jelent meg, 1806-ban pedig végleges fogalmazásban újranyomták, s csakhamar franciára, németre és angolra is lefordították. Cuoco műveinek legteljesebb kiadása a «Scrittori d'Italia» sorozat öt kötete (Bari, Laterza); jól használható a Vallecchi-féle kiadás (Firenze, 1926), amelyből a fordító a szemelvényeket is vette (II16—128. ll.).

A népek szerencsétlenségei gyakran a leghasznosabb igazságok legkézenfekvőbb bizonyítékai. Nem lehetünk hasznára hazánknak, ha nem szeretjük, a hazát pedig nem szerethetjük, ha nem tiszteljük a nemzetet. Sohase lehet szabad az a nép, melyben az észbeli felsőbbsege révén természetszerűleg kormányzásra hivatott réteg akár tekintélye, akár példája által véleményét idegen nemzetnek adta el: ilyenkor az egész nemzet fele függetlenségét máris elvesztette. A nagyszámú többség követendő elvek nélkül marad, a nagyravágyók ezt kihasználják s a forradalom polgárháborúvá fajul: akkor pedig úgy a nagyravágyók — akik engedve is mindig keresnek az ügyön — mint az okosak — akik mindig a kisebbik rosszat választják — de még a közömbösök is — akik csak a pillanat szükségleteivel vetnek számot — mind összefognak s elfogadják a törvényt egy külső hatalomtól, amely mindig hasznot tud húzni az ilyen zavarokból, akár a saját nyereségére, akár azért hogy visszaültesse trónjára az elűzött királyt.

Franciaországot egyedül az a hazaszeretet tartotta fenn, mely a köznevelésből származik s amely a nemzeti büszkeséget szüli: ez tartotta fenn mindazokkal a bajokkal szemben, melyeket forradalma miatt kellett elszenvednie s az ellene szövetkezett egész Európa ellen. Ezer francia is választott volna magának újabb királyt, de egy francia sem akarta azt elfogadni a németek, vagy az angolok kezéből. Erről saját házi példái alapján senki más nem lehetett jobban meggyőződve, mint Pitt, akinek tudnia kellett, hogy mennyire haszontalan egy ilyen, a királyt a trónra visszaültetés ürügyével indított háború, csakhogy ő nem a Bourbon-jogok helyreállítására *végett*, hanem annak ürügye alatt kötötte meg a szövetséget.

A nápolyi nemzetnek távolról sem volt ilyen nemzeti egysége, sőt úgy tekintetjük, hogy megannyi különböző nemzetre oszlott. Mintha a természet egy kis kiterjedésű területen minden változatot egyesíteni akart volna: minden tartományban más itt az égbolt, más a termőföld; az adóprés, mely mindig figyelemmel kísérte ezt a változatosságot, hogy a természet minden kedvezéséből alkalmat formáljon újabb adók kivetésére, valamint a hűbéri rendszer, mely a mult századokban, az anarchia és a barbárság közepette a különböző helyeken és a különböző körülmények között mindenütt más és más volt, mindmegannyi különféle tulajdoni rendszert szült. Következésképpen különbözőek lettek az emberek szokásai is, mert ezek mindig a tulajdonhoz és a megélhetés eszközeihez alkalmazkodnak.

Ennyi különbözőség közepette valami közös érdeket kellett találni, mely forradalomra serkentse s abban egyesítse valamennyiüket. Ha már a nemzet egyszer egyesült, a föld összes hatalmai is hiába szövetkeztek volna ellenünk. Ha nemzetünk állapota nagy nehézségeket is okozott, másfelől igen kedvező adottságokat is nyújtott forradalmunk előbbreviteléhez.

Lakosságunk, bár magától sohasem tört volna ki forradalomban, hajlandó volt azt más kezéből készségesen elfogadni. Mindkét elszánt pártnak sorai ritkák voltak; a nemzet legnagyobb része közömbös volt. Mi mást jelent ez, mint azt, hogy egyik párt sem hatott a népre, hogy semmiféle szenvedély sem lelkesítette? A két vetélytárs közül részreahajlatlan s ezért igazságos íróként azt követte volna,

aki a nagyobbik előnyt nyújtotta volna neki. Az ilyen népet nehezen lehet félrevezetni, de könnyen lehet kormányozni.

Ez a nép még nem volt teljesen tisztában jogaival, de jól megérezte a saját javát. Uralkodója ellen törni szentségtörésnek vélte, de úgy gondolta, hogy ugyan-
ezt egy másik uralkodó megteheti, ugyanarra a jogra hivatkozva, mellyel a Bourbo-
nok az ausztriai ház uralkodóinak örökébe léptek ; ha pedig ez az új uralkodó
adta volna vissza a nép jogait, a nép szívesen fogadta volna az ajándékot.

Forrongás csak kevés helyen volt, ott t. i., ahol csaták folytak, ahol még lel-
kesítettek a király kiáltványai s maga a háború is, mely, tekintve hogy oly sokáig
szinleltet velünk gyűlölködést, végül is odavezet, hogy valóban gyűlölnünk kell,
valamint ott is, ahol néhányan a francia tisztek közül, mert hiszen fegyveresek vol-
tak és győztesek, nem mindig gondolták meg, hogyan cselekedjenek helyesen.
A nemzet nagy tömegei nyugodtan várták a forradalmat és vesztég maradtak a
helyükön : a felkelések csak sokkal később törtek ki.

Voltak aztán olyan részei is a lakosságnak, melyek szabadságáért való lelkesé-
désükben megelőzték a franciák bevonulását a fővárosba, és saját erejükből tartot-
ták magukat a királyi fegyverek ellenében még aztán is, hogy a főváros megadta
magát. Mindezek a részerők egyesítve hatalmas erőt eredményeztek volna, ha
valakinek sikerült volna azokat hasznosítani.

A főváros számlálhatatlan nagy lakossága cselekvés helyett inkább bámult.
Még mindig csodálkozott azon a változáson, melyet szinte lehetetlennek hitt. Általá-
ban elmondhatjuk, hogy a főváros népe még távolabb állott a forradalomtól, mint
a vidék, mert az adók kevésbé sújtották s az udvar is, mert félt tőle, kényeztette.
Az önkényuralom leginkább a nép söpredékén alapul, mely valójában jóval s ros-
szal mit sem törődve, annak adja el magát, aki jobban megtölti a hasát. Ritkán
bukik meg kormány, hogy a leghitványabbak meg ne sirassák ; de az új kormány-
nak azon kell igyekeznie, nehogy a derekabbak is visszakivánják De talán túlságo-
san nagy volt a félelem, mellyel az udvar a főváros lakossága iránt viseltetett s
miatta elhanyagolta a vidéket, amelytől valójában félnie kellett volna s ahol az
ellenforradalom valóban ki is tört.

XVII. A PATRIOTÁK ESZMÉI

Milyen intézkedésekre lett volna tehát szükség, hogy előbbre vigyék a nápolyi
királyságban a forradalom ügyét?

Az első lépés, amit meg kellett volna tenni, az lett volna, hogy minden patriota
elgondolásai megegyezzenek egymással, vagy hogy legalábbis, helyettük és éret-
tük megegyezzék a kormány.

Patriotáink között, engedtéssék meg ezt kimondanunk, hiszen minden forrada-
lomra áll s a jóhiszeműeket nem sérti, a köztársaság igen soknak volt a szájában,
soknak a fejében, de igen kevésnek a szívében. Sokaknak a forradalom divat dolga
volt, s azért voltak köztársaságiak, mert a franciák is azok voltak ; némelyek
szellemi szeszélyből voltak köztársaságpártiak, mások vallástalanságból, mintegy

azt tartván, hogy a babonáktól csak a kormány külön szabadalmával mentesíthetik magukat; ismét mások a szabadságot összetévesztették a szabadossággal s azt hitték, a forradalom jogot ad nekik, hogy büntetlenül sérthessék meg a közerkölcsöt; végül sokak számára a forradalom üzleti ügy volt. Mindenkit a rendtelenségnek az a faja ösztökelte, mely a régi kormányban leginkább szemet szúrt neki. Ezzel nem akarom saját nemzetemet megsérteni, lévén itt olyasmiről szó, mely egyformán jellemzi az összes forradalmakat; sőt felteszem a kérdést, hogy másfelől milyen nemzet tudna még a miénken kívül nagyobb számú, vagy legalábbis ugyanannyi önzetlen embert felmutatni, akik csak a rendet és a hazát szerették és keresték?

De amint az már történni szokott, a reform főtárgyául mellékes dolgot választottak, a mellékesnek feláldozták az elsődlegest. A patrioták elgondolását követve nem lehetett tudni, hogy hol kell a dolgot elkezdni, sem azt, hogy hol kell befejezni.

Mert mit is jelent egy forradalom a népben? Itt van előtted ezer koponya, mindegyiknek a másiktól különböző gondolatai, érdekei, tervei vannak. Ha egy fő támad közülük s egyesíteni akarja őket, sohasem fog bekövetkezni ez az egyesülés... De ha megtörténik az, hogy mindnyájunknak közös érdeke támad, akkor bekövetkezik a forradalom és csak amiatt az egy ok miatt fog előrehaladni, amely mindannyiunkban közös. S a többi tárgy vajjon elhanyagolódik? Korántsem; de mindegyik alkalmazkodni fog magánérdekével a közhöz, a részakarát követni fogja az általánost, s a mellékes reformokat észrevétlenül meghozza majd az idő s így minden rendben fog menni.

Nincs kormány olyan rendellenességek nélkül, melyek sok elégtelenséget szülnek; de olyan kormány sincs, mely ne nyujtana sokaknak sok jót s ne lenne sok párthíve. Ha egy forradalom vezetője mindent meg akar reformálni, azaz mindent el akar pusztítani, bekövetkezik, hogy ugyanazok, akik valami miatt óhajtják a forradalmat, valami más miatt félni fognak tőle: az első lelkesedés elültével, miután a forradalom főtárgyát már elérték — amit mindnyájan óhajtottak s ezért szükségszerűleg legelsőnek vívtak ki — kezd terjengeni a fájdalom a forradalom megkövetelte minden más áldozat miatt. Az emberek először csak magukban mondogatják, de aztán megkockáztatják mások előtt is: *de most már elég volna...*

Amit ezen túl akarnak csinálni, az szükségtelen... sőt káros. Kezdenek súlyt vetni az egyéni érdekekre; mindenki a lehető legkisebb áron szeretne hozzájutni ahhoz, amit kíván; s mert a fájdalom érzete erősebb bennünk mint a gyönyöré, mindenki magasabbra értékeli azt, amit elvesztett, annál, amit nyert. Az egyéni akaratok megváltoznak, egymástól ismét elkülönбöznek; olyan kormányzás mellett,elynél a közakarát nem támaszkodik, vagy nem támaszkodhatik más kezekre és más végrehajtóra, mint az egyének akaratára, a törvények elerőtlenednek s ellenmondásba kerülnek a közerkölccsel; a közhatalom lehanyatlík s a hanyatlás vagy anarchiába fog vezetni, vagy pedig, hogy az anarchia elkerülhető legyen, a törvények végrehajtását idegen erőre kell bízni, ez az idegen erő már nem lesz a szabad népé, s a népnek nem lesz már köztársasága.

Íme a forradalmak titka: felismerni, hogy mit akar a nép egésze s megtenni;

azt: a nép követni fog; világosan megkülönböztetni tudni, amit a nép akar, attól, amit te akarsz, s megállni mihelyst a nép nem akar tovább menni: a nép nem fog elhagyni. Brutus, mikor elűzte Rómából a Tarquiniusokat, jónak látta, hogy egy *áldozatot bemutató királyt* adjon a népnek: Brutus tudta, hogy a rómaiak a trónon már megúnták a királyt, de az oltárnál még szükségesnek tartották.

A mindent megreformálni akarás mániája ellen forradalmat szült; ebben a nép nem a törvény ellen támad, mert nem az általános akarattal szegül szembe, hanem a személyes akarattal. Tudjátok akkor, hogy miért követ a nép egy bitorlót? Mert megláztja a törvények szigorát, mert nem törődik csak kevés dologgal, miket a saját akarata alá hajt és saját akaratát tényleg is, névleg is általános akarattá teszi, a többi dolgot pedig a nép egyéni akaratára hagyja. *Idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.* Különös természete van a föld népeinek! Ha valaki fölös szabadságot akar nekik adni, felébreszti bennük a szabadságserzetet még saját felszabadítóik ellenében is.

XVIII. A FRANCIA FORRADALOM

Úgy hittem, hogy a nápolyi forradalomról elmélkedem s közben a föld összes népeinek forradalmairól írtam, különösképpen pedig a francia forradalomról. A téveszmék, miket honfitársaink tápláltak a francia forradalomról, nem kis okai voltak bajainknak.

Először is utánozni akartak mindent, ami a francia forradalomban volt; volt benne sok jó és sok rossz, amit maguk a franciák is egy nap észrevettek volna; de a mieink nem akarták megvárni az idő ítéletét, azt kitalálni pedig képtelenek voltak. Azt hitték, hogy a francia forradalom a filozófia műve volt, holott a filozófia majdnem teljesen elrontotta. Csak a jelenlegi állapot szerint ítéltéké s sem arra nem emlékeztek, hogy mi volt, sem azt nem látták előre, hogy mivé válhatott volna egy napon.

A francia forradalomnak majdnem *törvényes alapja* volt, amit a mi forradalmunk nélkülözött. A francia forradalom első célja az volt, hogy helyrehozza a nemzet bajait, amiben nép és király egyek voltak; a nép elismerte az *État général*-ok, majd pedig *assembléek* törvényes tekintélyét, nem kisebb mértékben, mint a királyét, akinek parancsára, vagy legalábbis beleegyezésével az előbbieket is, meg az utóbbiakat is összehívták volt.

Franciaországban ugyanazok a politikai állapotok, melyek a bölcsek szemében elkerülhetetlenné tették a forradalmat, idézték elő az *État général*-ok egyenetlenkedéseit is; megszületett a nemzetgyűlés és a király a nemzetgyűlés pártján állott. Az, hogy csak látszólag és félelme sugallatára állott melléje, kevésbé fontos: tény, hogy idáig nincs még forradalom.

A forradalom csak akkor kezdődött, amikor a király elvált a nemzetgyűléstől: megkezdődött a polgárháború és a nemzetgyűlési párt az igazságosság eszméjével meg tudta nyerni a maga számára a népet.

Idáig a francia nép mindig olyasvalamit cselekedett, ami, mondjuk így, az elgondolásának a szintjén állott. Az *État général*-ok azért tűntek előtte jogosaknak, mert Franciaországban még élénken élt korábbi *état général*-ok emlékezete, másrészt a királyi tekintély hívta össze s ezt a tekintélyt a nép törvényesnek ismerte el. Maga a király helyezte jogaiba a nemzetgyűlést ; a király alkudozott is vele, mikor alkotmányos uralkodó lett ; mikor pedig elítélték, ezt azzal az ürüggyel tették, hogy a király nem tartotta be az egyességet, aminek az egész nép tanúja volt. Mi volt ez az egyesség? az, melynél fogva ő maga ismerte el a nemzet főhatóságát s amellyel a nemzet boldogságára felesküdt. A nép a nemzetgyűlési pártot is azért követte, mert úgy vélte, hogy az igazság és a saját érdekeinek a pártját követi. Ha összehasonlítom az 1649. évi angol és az 1789. évi francia forradalmat, több hasonlóságot találok közöttük, mintsem gondolnók : a reform a király nevében kezdődik : a királyt letartóztatják, perbe fogják és elítélik, szinte maga a király által ; a nép fokozatosan tér át a régi eszméktől az új eszmékhez s az újakat mindig a régiekre alapítja.

A nép cselekvését is módszer irányítja, nemkevésbé mint az emberi eszméket. Ha megfordítjátok és megzavarjátok a nép cselekvésének a rendjét és egymásutánját, ha 1789-ben akarjátok kifejtetni a népnek 1792. eszméit, a nép nem fogja megérteni ; s a helyett hogy tróndöntést érnétek meg, egy félbölcset, vagy rosszhiszemű népszónokot láttok majd számkivetésben. Ugyanúgy ahogy az ember eszméiben, ugyanúgy a nép cselekedeteiben a külső formák rabszolgája ; egy sillogizmus külső helyessége észrevétlenül el tud fogadtatni vele egy tévedést is ; a formulák külső ünnepélyessége elfogadtat nyilvánvalóan igazságtalan cselekedetet. Azzal kezditek, hogy gondatlanságból, vagy kárörömből elkövettek egy csekély kis hibát ; de minél inkább belemélyedtek, annál inkább letértek arról az egyenes útról, amelyen az igazság megtalálható ; s idővel olyan messzire haladtok előre, hogy felismeritek ugyan a tévedést, de nem az utat, mely visszafelé vezet. Egy-két nagyratörő igazságnak és közszükségletnek tünteti fel majd azt, ami csak saját szeszélyük és nagyratörésük ; s elkövetetik a bűn, nem mintha a nép helyeselné, hanem mert nem ismeri a módot, melyen törvényesen megakadályozhatná. Ha a tévedés rossz módszerből származik, nehezebb kigyógyulni belőle, mert vissza kell térni belőle arra az igen messze pontra, ahol a tévelygés vonala levált az igazság útjáról ; ha pedig ide érkezett az ember, egyetlenegy tévedés miatt el fogja pusztítani az egész rendszert. A Convent elítélte XVI. Lajost mindazok ellen a törvények ellen, melyeket saját-maga hozott. A pártütők akkor úgy okoskodtak mint Virginius, mikor Appius a néphez felebbezett ; márpedig Machiavelli azt mondja, hogy *igen rossz példát nyújt egy köztársaságban, ha törvényt alkotnak s azt nem tartják be, még rosszabbat, ha azok nem tartják be, akik alkották*. Mindaz a jó, amit a francia forradalom alkothatott volna, összeomlott azzal az ítélettel, mely a szerencsétlen XVI. Lajost sujtotta.

Ugyanabban az időben, mikor Franciaország úgy hitte, teljes szabadságra tesz szert, megkezdődtek azok a reformok is, melyeket mi feleslegeseknek hívunk. Milyen hatást váltottak ki ezek a reformok? Állandó harc keletkezett a pártok között ; végülis a pártok meg sem értették egymást s a nép sem értett meg egy pártot sem

Ki-ki szavak után futott, melyek inkább személyeket jelöltek, mint tárgyakat, néha se személyt, se tárgyat ; s a viszályok, melyek az értelem útján nem voltak megoldhatók, az erő útján oldódtak meg. Robespierre jutott az élre ; neki volt a legnagyobb ereje s megfélemlítéssel bírta le mind a többit.

Robespierre megtartotta a jelszavakat, hogy vetélytársait elveszítse, de ezekhez a jelszavakhoz kézzelfogható dolgokat kapcsolt, bár egymástól mind különböző dolgokat, hogy megnyerje magának a népet. A nép nem értette meg sem Robespierret, sem Brissot-ot ; de tudta, hogy Robespierre nagyobb szabadosságot engedélyez neki mint a többiek s ezért lenyagakazta mindazokat, akiket Robespierre le akart vágni. Robespierre nem maradhatott soká uralmon egyszerűen azért, mert cselekedetei semmiféle kapcsolatban nem állottak eszméivel. S a dolgokat csak az eszmék fenntartása nélkül tarthatta volna meg. Mert ugyan mit is akart jelenteni az az *ultrarivolucionárius* elnevezés, amit Robespierre vetélytársai találtak ki, hogy jellemezzék vele és elveszítsék?

Robespierre azzal mentette meg Franciaországot, hogy fellázította maga ellen az összes pártokat s ezzel egyesítette őket ; de Robespierre nem mentette meg, mert nem menthette meg saját személyét, eszméit és alkotmányát.

Az eszmék elértek tetőpontjukra, visszakoziok kellett. Több reform született, mint amennyit a nép akart ; s mert ezek a felesleges reformok nem bírták a közerkölcs kegyét, megfélemlítéssel és erőszakkal kellett betartatni azokat : márpedig a törvények annál kegyetlenebbek, minél inkább szeszélyesek. A mérsékeltek módszere visszavezette a dolgokat természetes állapotjukba s nem tulajdonított nekik nagyobb fontosságot, mint amekkorát a nép tulajdonított nekik ; így az ő szigora és az ő elnézése egybeesett a nép szigorával és türelmével.

Az embernek olyan természete van, hogy összes eszméi megvátognak, érzelmei pedig, miután tetőpontjukat elérték, meggyengülnek s kihullnak : Miután túlságosan akarta a szabadságot, az ember megúnja a szabadságérzetét is. *Nec totam libertatem, nec totam servitutem pati possumus*, mondotta Tacitus a római népről : Én úgy vélem, a föld minden népére áll ez a mondás. Mármost mi mást tett Robespierre a szabadság érzetének eltúlozásával, mint azt, hogy meggyorsította elváltozását?

A népek életét és viszontagságait eszméikkel mérhetjük meg és számíthatjuk ki. A szélsőséges szolgaság és a szélsőséges szabadság között van egy pálya, melyen a népek futnak, sőt elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen ebből a futásból áll az összes népek élete. A római köznép kevés patricius röghözkötött rabszolgája volt : Nem volt tulajdonjoga sem dolgokra, sem személyekre. Elkezdett biztos törvényeket követelni ; megkapta a személyek és a javak biztonságát, de házassági jog, szer-tartások és bíróságok nélkül maradt ; azután kérte, és megadatott neki, hogy mind-ezekből a dolgokból is részesedhessék, de okkal-móddal kérte, mértékkal adatott meg neki, s ez nemcsak a köztársaság életét hosszabbította meg, hanem a köztársaságot alkotó részek kölcsönös vetélkedése folytán, erőteljesebb és dicsőségesebb életet biztosított neki. Mikor a dolgok odáig fejlődtek, hogy jogegyenlőségről lehetett beszélni, a néptribunok a tényleges egyenlőséget is kívánták : agrártörvények-ről kezdtek beszélni, s a köztársaság elveszett. A fejlődés tehát elért ahhoz a

ponthoz, amelyen túl lehetetlen volt előrehaladni. A francia forradalom első évében csak arra gondoltak, hogy megteremtsék a jogegyenlőséget, mely felé egész Európa közrendje ellenállhatatlanul haladt; a harmadikban már tényleges egyenlőséget akartak, s íme három év alatt megtették az utat Menenius Agrippa korszakából a Gracchusok korába. Mit mondjak még? A Gracchusok korában, mialatt a javakat egyenlővé akarták tenni, elismerték a civiljogi birtok (dominio civile) törvényességét. De az a tisztelet, mellyel a nép viseltetett a hozomány törvényével szemben, visszatartotta attól, hogy végrehajtsa a javak felosztását. Franciaországban sokkal tovább jutottak: kétségbevonták nemcsak a hozományok törvényességét, hanem a végrendeletekét is, sőt a birtoklás alaptörvényét is, amely nélkül nincsen tulajdonjog. A francia forradalom eszméi egy századdal megelőzték a Gracchusok korának eszméit: ezért történt, hogy ettől a kortól számítva a Francia Köztársaságnak egy századdal rövidebb lett az élete, mint a Római Köztársaságé.

Amikor az egyenlőség igénye túlmegy a jog határán, a szabadság ügye a bűnözők ügyévé süllyed. A törvény, mondotta Cicero, nem tesz már különbséget patriciusok és plebejusok között: miért vannak hát még mindig viszályok plebejusok és patriciusok között? Mert még vannak és mindig is lesznek kevesek és sokak; kevés gazdag és sok szegény; kevés szorgalmas és igen sok dologtalan; nagyon kevés bölcs és túlsok ostoba.

Robespierre eszméi nem férhettek meg sem a francia nemzet eszméivel, sem a többi európai nemzetek eszméivel. Ha tehette volna, elvette volna nemzetétől a művészeteket, a kereskedelmet és a tengerészetet s a franciákat visszaváltoztatta volna gallusokká: harciasabbakká tette volna őket, de háborúviselésre kevésbé alkalmasakká; egy bizonyos időben megszállhatta volna az egész földet, de egy bizonyos idő múltán az egész föld bosszút állott volna rajta és elpusztította volna a francia nemzetet. Régen azt mondták valakiről, hogy Cézárnak kellett volna lennie, vagy bolondnak. Robespierre-ről el lehetett mondani, hogy vagy a világ diktátorának kellett volna lennie, vagy örültnek.

Kerestem a történelemben egy embert, akihez Robespierre hasonlítható. Néhányan barátai, meg ellenségei közül is Silla-hoz hasonlították; de azt kell mondanunk, hogy az előbbieket nem ismerték Robespierret, az utóbbiak nem ismerték Silla-t. Robespierre nagyon hasonlít Appiushoz. Különböztek az elvekben miket hirdettek; nem tudom különböztek-e kitérő céljaikban, mert előttem távolról sem világos, hogy a szabadságot szónokoló Robespierre nem tört-e kegyuraságra; de mindketten egyformán nagyratörők, nagyratörésükben egyformán kegyetlenek s egyformán hülyék. Mindketten a törvényekkel akarták megvalósítani azt a despotizmust, mely nem más, mint a törvények pusztító ereje. Mindketten rendelkeztek azzal a tekintéllyel, melyet Machiavelli igen veszélyesnek mond, mert hatalomban szabad, de időben korlátozott s ezért az emberben vágy sarjad, hogy állandósítsa s ehhez nem is hiányzanak neki az eszközök, de mert ezeket az eszközöket a törvények nem arra a célra adták, melyre az ember fel akarja használni, szükségszerűen zsarnokiakká válnak. Sem az egyik, sem a másik nem értette meg azt az elvet, hogy vagy nem szabad senkit sem megsérteni, vagy egyszerre kell meg-

sérteni az embereket s azután biztosítani őket, hogy nyugalmaikat többé már nem zavarjuk meg: így kedélyük helyreáll; de ők napról-napra újabb kegyetlenséggel mindig friss félelmet keltettek s ezzel megvadították azt a népet, melyen uralkodni akartak. Mindketten a megfélemlítéssel akarták hatalmukat megrögzíteni; nem voltak katonák s nem szenvedhették a katonaságot, melytől féltek, de helyébe állították az inquisitiót, mely kegyetlenebb minden katonaságnál, mert kénytelen megbüntetni azokat a bűntetteket, melyeket ez megelőz, és eltúlozni a gyanút, amit ez megkisebbit. A zsarnokságnak ez a fajtája, melyet decemvirátusnak nevezhetnék, mind között a legrettenetesebb, de szerencsére a legkevésbé tartós.

A gondolkodó emberek számára a *moderantizmus*, a mérsékelték uralma csak egy közbenső állapot lehetett, mely egy másikat kellett hogy eredményezzen. A nemzet fellélekzett a Robespierre-rel viselt harc után, de még nem választotta ki a helyet, ahol megnyugodjék. Az energiátúlterheltség után bágyadt elerőtlenedésnek kellett következnie. A nemzet akarta a Robespierre elleni harcot, de rábízta egy pártra, amely, amint történni szokott, végeredményben csalárd és szerencsétlen kezekre hártotta át. Robespierre alatt a nemzetnek szabadságát kellett megmentenie, a directorium alatt függetlenségét.

Ez minden forradalomnak rendes lefolyása. A nép hosszú ideig nyugtalanodik s nem tudja hol álljon meg: Mindig a végletekbe esik s nem tudja, hogy középütt van a boldogság. Jaj neki, ha — mint az régebben a firenzei néppel történt — sohasem találja meg ezt a pontot.

Ford.: *Ruzicska Pál*

VINCENZO CUOCO

Országos Széchényi Könyvtár